

Ігнатенко Т.С.,

аспірант,

ДВНЗ «Університет банківської справи»
Національного банку України (м. Київ)

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВИЩА ТА ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

Анотація. У статті проаналізовано тенденції формування глобального середнього класу, досліджено прогнози різних авторів та незалежних дослідницьких організацій щодо його чисельності. Зроблено висновок про скорочення частки середнього класу в провідних країнах, зниження соціальної згуртованості та стійкості західних суспільств.

Ключові слова: середній клас, соціальна нерівність, стратифікація, рівень життя, якість життя, добробут, середній дохід, дискреційний дохід, тенденції, коефіцієнт Джині.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми становлення середнього класу в Україні в умовах посилення соціальної нерівності вимагає розуміння сучасних тенденцій розвитку глобального середнього класу, вивчення його впливу на розвиток національних економік. Виявлені тенденції можуть послужити основою концептуальних засад політики формування українського середнього класу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування глобального середнього класу, оцінці його ролі, прогнозуванню чисельності присвячено низку публікацій зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед зарубіжних учених слід виділити таких дослідників, як Х. Харас, Г. Герц, Б. Міланович, Д. Бейкер. Проблеми глобальної нерівності та становище середнього класу у провідних країнах аналізують також і українські вчені, зокрема А. Колот та О. Герасименко.

Мета статті полягає у проведенні компаративного аналізу сучасного становища та динаміки розвитку глобального середнього класу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середнім класам різних країн притаманні певні загальні ознаки, хоча вони, безумовно, не ідентичні, оскільки віддзеркалюють економічні, культурні, політичні особливості розвитку кожного конкретного суспільства. Відповідно, представники цього прошарку населення відрізняються не тільки за рівнем доходів та стабільністю, а й за роллю у суспільному житті.

Для визначення чисельності середнього класу у 145 країнах (98% населення світу і 99% світового ВВП) проводяться обстеження домашніх господарств [1, с. 14]. Використовуючи критерій визначення середнього класу з доходом понад 10 тис. дол. США, дослідники [2] роблять висновок, що частка домогосподарств середнього класу коливається від 99,5% в ОАЕ до 4,8% у Кенії. Дохід середнього класу знаходиться в межах приблизно від 3-6 тис. дол. у Нігерії до 150 тис. дол. в Об'єднаних Арабських Еміратах.

Оцінка чисельності середнього класу в різних країнах є особливо актуальною для FMCG-компаній (компаній, що виробляють товари широкого вжитку), адже представники середнього класу – це масові споживачі. У 2015 р. компанія Euromonitor

International визначила п'ять розвинутих ринків із найвищим потенціалом середнього класу (рис. 1).

До п'ятірки країн у цьому рейтингу увійшли США, Японія, Німеччина, Великобританія та Франція. У цих країнах середній дохід домогосподарства перевищує 45 тис. дол. США.

Перше місце в рейтингу посідають США, де чисельність середнього класу в 2014 р. становила 25,3 млн. домашніх господарств. Очікується, що до 2030 р. кількість домогосподарств середнього класу досягне значення 28,4 млн. од., а середній дохід на сім'ю становитиме 91 508 дол.

В Японії, яка займає друге місце в рейтингу, експерти прогнозують зменшення числа домогосподарств середнього класу до 15,5 млн. од. Цей спад – результат прогнозованого скорочення чисельності населення країни.

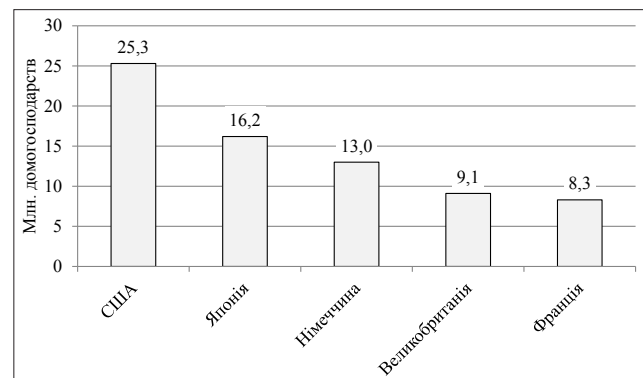

Рис. 1. ТОП-5 країн із найбільшою чисельністю середнього класу в 2014 р., млн. домогосподарств

Джерело: побудовано за [3]

Прогнозний середній дохід у сумі 51 950 дол. США на сім'ю в Японії у 2030 р. буде одним із найвищих в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Німеччина має третій за величиною середній клас у розвинутому світі. За розрахунками експертів, кількість сімей середнього класу в Німеччині досягне в 2030 р. 13,5 млн. од., що більше від значення цього показника у 2014 р. на 3,8%. Протягом 2015-2030 рр. середній дохід на сім'ю у Німеччині повинен збільшитися у середньому на 0,8% на рік, до 56 738 дол. США в 2030 р.

Четверте і п'яте місця у цьому рейтингу займають відповідно Великобританія та Франція. Згідно з прогнозами, кількість домашніх господарств середнього класу у Великобританії зменшиться, а у Франції – зросте. У Великобританії прогнозують найвищі темпи зростання середнього доходу на одне домогосподарство – на 1,6% у рік, сума доходу досягне в 2030 р. 75 274 дол. США. У Франції з часів світової фінансової кризи 2008-2009 рр. спостерігається незначне економічне зростання та подорожчання вартості життя.

Прогнозування чисельності глобального середнього класу проводиться різними авторами та незалежними дослідницькими організаціями. Результати цих прогнозів інколи є неспівставними. Як бачимо, компанія Euromonitor International прогнозує значне зростання середнього класу у США, Німеччині та Франції. Схожим є також прогноз американських економістів Х. Хараса та Г. Герца, зроблений ними в 2010 р. Вчені передбачали, що в Центральній Америці чисельність середнього класу до 2030 р. збільшиться на 72,9% (табл. 1).

Таблиця 1
Зміна чисельності глобального середнього класу,
млн. осіб

Регіони	2009 р.	2020 р.	2030 р.	Зміни (2030-2009), +, -	
				абсол.	у %
Північна Америка	338	333	322	-16	-4,7
Європа	664	703	680	+16	+2,4
Центральна і Південна Америка	181	251	313	+132	+72,9
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	525	1740	3228	+2703	у 6,1 рази
Субсахарна (тропічна) Африка	32	57	107	+75	у 3,3 рази
Близький Схід та Північна Африка	105	165	234	+129	+122,9
Світ	1845	3249	4884	+3039	+164,7

Джерело: складено за [4]

Водночас один із провідних світових експертів із проблеми нерівності Бранко Міланович у книзі «Глобальна нерівність. Новий підхід для епохи глобалізації» прогнозує скорочення чисельності середнього класу в США. Він пише, що «трендом останніх років є стрімке зниження частки тих, хто належить до середнього класу, й одночасне зниження економічної потужності останнього. Особливо рельєфно цей тренд простежується на прикладі США» [5, с. 262]. Така ж тенденція, з точки зору дослідника, характерна й для всіх країн ОЕСР, де частка середнього класу нині є нижчою, ніж 30-35 років тому.

Автор книги стверджує, що різкий підйом рівня життя у країнах, що розвиваються, переважно в Китаї, в останні три десятиліття збігся зі стагнацією у рівні життя широких верств середнього/робітничого класу в розвинених країнах. Від процесів глобалізації, на думку Б. Мілановича, виграли бідні та середній клас багатьох країн Азії, а програв «нижній середній клас багатого світу».

Українські вчені А.М. Колот та О.О. Герасименко, аналізуючи проблеми глобальної нерівності, зокрема дослідження Б. Мілановича, роблять висновок про те, що середній клас у розвинутих країнах виявився затиснутим між двома потужними соціальними силами: багатим, зростаючим прошарком своїх країн і бідними з країн, що розвиваються, дешева робоча сила яких має конкурентну перевагу і працює на зміну соціальної стратифікації західних і незахідних суспільств [6, с. 44].

На думку зазначених авторів, зниження частки середнього класу в абсолютній більшості країн Заходу має низку політичних і соціальних наслідків, одним із найбільш негативних серед них є зниження соціальної згуртованості та стійкості суспільств. Із боку багатих і надбагатих зростає прагнення знижувати фінансування соціальних програм та видатків на освіту,

охорону здоров'я, інші суспільні блага. Водночас зростає армія охоронців, служб безпеки. Саме такі явища, на нашу думку, можна спостерігати сьогодні в Україні, що ще раз підтверджує надзвичайну важливість формування середнього класу в країні.

Не зовсім погоджується з трактуванням тенденцій, описаних Б. Мілановичем, американський економіст Д. Бейкер. Цей автор вважає, що результати аналізу проблеми нерівності значною мірою відрізняються залежно від вибраних критеріїв для вимірювання добробуту [7]. Якщо для Б. Мілановича основним критерієм зростання добробуту є зростання доходів на душу населення, то для Д. Бейкера – ВВП на одну особу населення. Також Д. Бейкер зауважує, що нині важливим критерієм добробуту та якості життя є кількість вільного часу працівників у вигляді обов'язкових оплачуваних відпусток, відпусток за сімейними обставинами та скорочених робочих тижнів.

Що стосується критеріїв ідентифікації середнього класу, то слід зауважити, що здебільшого зарубіжні дослідники до цієї страти відносять:

- домогосподарства, дохід яких потрапляє в інтервал від 75% до 125% від медіанного; осіб, щоденні витрати яких знаходяться між 6 та 10 дол. США; осіб із доходом понад 3 900 дол. США (за паритетом купівельної спроможності) [1, с. 11];

- кількість домогосподарств із доходом між середнім по Бразилії (3470 дол. США) та Італії (8000 дол. США) за паритетом купівельної спроможності; кількість сімей, частка дискреційного доходу в яких становить більше 30% [2, с. 9].

За даними Світового банку, вибір рівня, довести межу бідності, у кінцевому підсумку може бути довільним. Ключовий принцип – урахувати соціальні норми або загальне розуміння того, що являє собою «мінімальний». У міжнародному порівнянні найбільш часто для визначення бідних застосовується критерій «бідний той, хто живе менш, ніж на 1 долар у день» [8].

Повернемося до аналізу тенденцій, наведених у табл. 1. Аналітики прогнозують значне зростання чисельності середнього класу в країнах Азії. На думку експертів, до 2020 р. більше половини світового середнього класу може бути зосереджено в Азії, а до 2030 р. чисельність азійського середнього класу може збільшитися у 6,1 рази.

Поява чисельного і динамічного середнього класу підвищує профіль Азії як привабливого ринку збуту для продукції починаючи від товарів народного споживання і закінчуючи фінансовими послугами. Є навіть сподівання, що азійський споживач зможе замінити США як «світового споживача останньої інстанції», хоча це здається малоімовірним в осяжному майбутньому.

Отже, середній клас в Азії є однією з найбільш швидкозростаючих груп населення у світі. Аналітики називають дві причини таких перспектив [8]:

- швидке зростання населення;
- високе щорічне зростання доходів на душу населення (майже вдвічі більше, ніж у субсахарній (тропічній) Африці).

Дослідження показують, що у міру збільшення доходу менший відсоток витрачається на такі потреби, як їжа, і більше витрачається на інші потреби. Таким чином, очевидно, що, незважаючи на порівняно низький рівень доходів домогосподарств середнього класу, збільшується їх дискреційний дохід (дохід після сплати податків та задоволення найважливіших життєвих потреб).

Ведуться різні дебати щодо того, чи має зростання середнього класу велике значення для процесу демократизації

і відстоювання демократичних принципів у країнах. Останні дослідження свідчать, що середній клас надає більше значення таким демократичним інститутам, як чесні вибори, свобода слова і сильна судова влада, ніж бідні. Середній клас часто має окремий набір пріоритетів на відміну від бідних верств населення (особливо сільського), а також багатих (особливо бізнес-еліти). Він представляє окрему політичну групу, яка може сформувати економічну і соціальну політику в країні. Середній клас скорочує нерівність в економіці і може безпосередньо сприяти зростанню. Він може скоріше зосередити свої цілі на захист прав споживачів і приватної власності (тобто щоб подолати феодальні структури), ніж бідні і багаті.

В Азії, вплив середнього класу на політичну обстановку, а також політична участь середнього класу сильно різняться від країни до країни. Середній клас таких країн, як Індія, використовує політичну систему, щоб висловити свої думки, внести зміни і тим самим зміцнити верховенство закону. В інших країнах середній клас може вийти за межі сформованої системи, щоб спробувати її змінити, як показали політичні демонстрації в Таїланді і Південній Кореї [8].

Активне формування середнього класу відбувається у Китаї. Сьогодні велика кількість китайських громадян, особливо в прибережних містах, мають у приватній власності особисті автомобілі, збільшують свої фінансові активи, здатні оплатити відпочинок за кордоном та відправляють своїх дітей на навчання за кордон.

Суспільно-політичним наслідком народження і зростання китайського середнього класу протягом двох десятиліть присвячено публікацію Чен Лі «Формування китайського середнього класу» [9], в якій вивчається стан соціальної стратифікації та соціальної мобільності в Китаї, проводиться оцінка цінностей, світоглядів і потенційних політичних ролей середнього класу, а також його ймовірного впливу на зростання Китаю на світовій арені. Автор зазначає, що можна провести паралелі між появою середнього класу в Китаї і відродженням Піднебесної на світовій арені. Дійсно, з точки зору експертів [10], протягом останніх 30 років Китай кожні вісім років подвоює свій ВВП, що не могло не позначитися на рівні добробуту громадян.

Середній клас Китаю ділиться на три основні групи [9, с. 5]:

- кластер дрібних підприємців, сільських промисловців і багатих фермерів;
- політичний кластер (урядові чиновники, офісні службовці, менеджери і юристи державного сектору);
- культурно-освітній кластер (вчені, педагоги, особистості ЗМІ, інтелектуали, науковці).

Зростаючий китайський середній клас має тісні економічні і культурні зв'язки із західними країнами, особливо зі США. У Китаї підвищується частка політичної та культурної еліти, які отримали західну освіту. Сьогоднішній китайський середній клас отримав глибоке розуміння навколишнього світу.

Проте слід сказати, що використання терміну «китайський середній клас» для західних учених залишається спірним, вони неохоче визнають наявність середнього класу в цій країні. Причини цього такі [9, с. 7]:

- труднощі з отриманням значних емпіричних даних, що стосуються середнього класу;
- культурні відмінності в концептуалізації ідеї середнього класу в китайському контексті;
- небажання західних аналітиків прийняти той факт, що в комуністичному Китаї може формуватися середній клас, подібний до середнього класу на Заході.

Бізнес-співтовариство в Китаї, включаючи як вітчизняні, так і іноземні компанії, зацікавлене в зростанні середнього класу, адже його заощадження – це головна рушійна сила інвестицій та бізнес-діяльності в країні. Бізнес-спільнота дуже швидко зрозуміла, що популяризація ідеї середнього класу в Китаї принесе користь їх обсягам продажів, тоді як більшості західних соціологів, у тому числі вчених-економістів, ставляться зневажливо до ідеї китайського середнього класу, бізнес-лідери та аналітики провели значну кількість дослідницьких проєктів за цією темою. Фірмам, що працюють у Китаї, ці дослідження допомагають ближче зрозуміти загальний розмір класу, моделі споживання, склад поколінь і географічний розподіл.

Формування середнього класу відбувається також і на Кубі, тут цей процес пов'язаний із розвитком малого підприємництва. Серед економічно активного населення більше 20% тепер можуть бути класифіковані як повністю приватний сектор. В аграрному секторі налічується 575 тис. фермерів, які мають власні або орендовані земельні ділянки [11, с. 2]. Багато малих підприємств є незначними за розміром, але більшість із них може стати головним генератором економіки і створення робочих місць. Створення владою сприятливих умов для розширення бізнесу, приватного сектору в кінцевому підсумку може стати важливим елементом нової стратегії розвитку Куби.

Коефіцієнт Джині, розрахований для Куби, становить 0,3844, що свідчить про більш рівномірний розподіл доходів, ніж у більшості латиноамериканських країн, де цей показник становить близько 0,5045 [11, с. 41]. Для довідки: у розвинених країнах значення коефіцієнта Джині становить 0,25-0,35, у слабозрозумітих – 0,70-0,80.

Існує один критерій, за яким більшість населення Куби не потрапляє до категорії «середній клас», – це еластичність попиту. Однією з характерних рис середнього класу є значення еластичності попиту більше ніж один (тобто бажання витратити більше, ніж заробляє). У кубинців мало власних машин, комп'ютери та побутова техніка знаходяться в аварійному стані. Станом на 2010 р. лише 19% кубинців мали телефони (стаціонарні або мобільні), порівняно, наприклад, із 97% у Коста-Ріці [11, с. 42].

Представники сучасного кубинського середнього класу виховувалися в дусі кубинського соціалізму і по праву пишаються здобутками революції в аспекті забезпечення загального доступу до соціальних послуг, але вони також прагнуть до більшої економічної можливості, особистої самостійності і матеріального благополуччя. Вони хочуть мати можливість подорожувати і досліджувати світ – через Інтернет й особисто. Звідси можна передбачити, що кубинський середній клас буде вимагати демократичного капіталізму. Здається ймовірним, що політичні погляди середнього класу на Кубі забезпечать здатність уряду реагувати на їхні інтереси. Якщо уряд являтиме собою замкнуту систему, то передбачуваними є заворушення і навіть потрясіння. Готовність держави ділити владу і ресурси може створити умови для процвітаючого майбутнього.

Висновки. Таким чином, огляд зарубіжних та вітчизняних літературних джерел, що стосуються особливостей формування середнього класу в різних країнах, засвідчив про наявність суперечливих тенденцій: скорочення чисельності середнього класу у США та інших розвинутих країнах і його зростання у країнах Азії. На думку експертів, до 2020 р. більше половини світового середнього класу може бути зосереджено в Азії, а до 2030 р. чисельність азійського середнього класу збільшиться у 6,1 рази.

У більшості розвинутих країн зростає чисельність багатих та бідних, зменшується частка середнього класу, що призводить до посилення нерівності і зниження соціальної згуртованості суспільства. Такі тенденції характерні й для України, їх урахування є надзвичайно важливим при розробленні концептуальних засад політики формування середнього класу.

Література:

1. Kharas H. The emerging middle class in developing countries. Global Development Outlook. 2011. 61 p.
2. Boumphrey S., Bevis E. Reaching the emerging middle classes beyond BRIC. Euromonitor International. 2013. 41 p.
3. Top 5 Developed Markets with the Best Middle Class Potential. URL: blog.euromonitor.com.
4. Kharas H., Gertz G. The New Global Middle Class: A Cross-Over from West to East. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2010/_kharas.pdf.
5. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации; пер. с англ. Д. Шестакова. М.: Институт Гайдара, 2017. 336 с.
6. Колот А.М., Герасименко О.О. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2017. № 2(14). С. 8-47.
7. Бейкер Д. Глобальное неравенство: Бранко Миланович бросает вызов миру. URL: <http://gefter.ru/archive/18779>.
8. Emerging Asia's middle class / Steffen Dyck, Syetam Hansakul, Rachna Saxena. Deutsche Bank Research. 2009. 12 p.
9. Li Ch. China's emerging middle class: beyond economic transformation. The brookings institution. 2010. 42 p.
10. Ліскович М. У світі стало більше і багатих, і бідних. Щось не те... URL: <https://www.ukrinform.ua>.

11. Feinberg R.E. Soft Landing in Cuba? Emerging Entrepreneurs and Middle Classes. Latin America Initiative at Brookings. 2013. 62 p.

Игнатенко Т.С. Компаративный анализ положения и динамики развития глобального среднего класса

Аннотация. В статье проанализированы тенденции формирования глобального среднего класса, исследованы прогнозы различных авторов и независимых исследовательских организаций о его численности. Сделан вывод о сокращении доли среднего класса в ведущих странах, снижении социальной сплоченности и устойчивости западных обществ.

Ключевые слова: средний класс, социальное неравенство, стратификация, уровень жизни, качество жизни, благосостояние, средний доход, дискреционный доход, тенденции, коэффициент Джини.

Ignatenko T.S. Comparative analysis of the status and dynamics of the global middle class development

Summary. The article analyzes the tendencies of the formation of the global middle class, investigates the forecasts of various authors and independent research organizations regarding its size. It is concluded that the share of the middle class in the leading countries has been reduced, the social cohesion and the sustainability of Western societies have been reduced.

Keywords: middle class, social inequality, stratification, standard of living, quality of life, welfare, average income, discretionary income, trends, Gini coefficient.